

6.- EXPRESSIÓ ARTÍSTICA DEL PAISATGE

6.- EXPRESSIÓ ARTÍSTICA DEL PAISATGE

La prova evident que també a l'Alt Pirineu i Aran des de molt antic s'han interpretat els paisatges es troba en l'argument de moltes de les llegendes que s'han transmès generació rere generació. D'una manera o altre, aquesta literatura menor ha influït, per exemple, en la percepció dels pastors però també dels artistes.

Aquesta percepció ha canviat amb el temps. Avui, la manera de veure i entendre aquestes muntanyes poc té a veure amb la del segle XIX; de l'aversió envers els llocs inhòspits s'ha passat a l'afecte, d'una visió idealitzada s'ha passat a una de més real. Aquest canvi es manifesta en una major presència de les expressions artístiques populars però també en una diferent representació artística culte dels referents paisatgístics. Pel altra part, els fenòmens i els models artístics nous també incideixen en la manera com els actors públics i privats gestionen aquest territori.

El llibre de Carles Porta sobre Tor, la pel·lícula de Lluís M. Güell sobre el Pallars o les fotografies de Lluís Domènch de la Cerdanya i la Vall d'Aran, per exemple, incorporen imatges que resulten imprescindibles per explicar i comprendre la realitat espacial, no només des d'un punt de vista exclusivament acadèmica, sinó també per determinar els elements culturals que condicionen la nostra percepció i concepció del paisatge, aquells que formen part de la representació social col·lectiva que tenim en aquest cas de l'Alt Pirineu i Aran. La representació producte de la creació artística constitueix una font d'extraordinari valor per a l'anàlisi espacial.

En les diferents variants de representar el paisatge els resultats de la creació artística ens situen al bell mig d'una imatge a cavall entre la descripció objectiva de la realitat representada i la subjectivitat pròpia del creador, canalitzada a través del llenguatge artístic, que inclou una determinada visió del món en la qual es barregen, sovint de manera indiscriminada, filtres culturals i personals.

L'obra d'art, més enllà dels seus valors plàstics, ens revela la mirada subjacent de la nostra cultura sobre la realitat observada i serveix de nexa privilegiat per connectar estretament l'individu i la natura. Això sí, la instrumentalització cultural a que ha estat sotmesa històricament la natura, que ha esdevingut així paisatge, continua influenciant de manera més o menys directa les nostres preferències quant a la tria estètica d'indrets naturals i també el mateix acte de contemplació i del seu gaudi estètic. L'obra d'art, al privilegiar espais i punts de vista concrets, mentre sovint n'ignora altres, contribueix a la conformació d'estereotips mentals sobre indrets i sobre maneres de seleccionar allò de pintoresc o de destacable que té un paisatge determinat, al primar en funció dels temps i d'una estètica concreta allò que es revela bell i digne d'admiració a la nostra mirada.

Tot i que la representació artística del paisatge es remunta a èpoques pretèrites, el desenvolupament del paisatgisme és un fenomen relativament nou al nostre país. Deixant de banda les incursions i pràctiques d'alguns pintors en diferents èpoques i especialment durant el romanticisme, la pintura de paisatge es desenvolupa com a gènere pictòric al llarg de la segona meitat del segle XIX. Aquest fenomen segurament té molt a veure amb la necessitat de donar satisfacció als desitjos d'una burgesia, immersa en els profunds canvis de la nova societat industrial, d'apropiar-se culturalment d'una natura encara verge i aliena als processos de transformació. És l'època en que els primers viatgers i excursionistes fan descobrir

la majestuositat dels paisatges pirinencs, donant-los a conèixer en les urbs a través dels seus gravats, relats, pintures i fotografies.

El pintor Ramon Maria Alsina (1826-1894) i l'escola d'Olot són dos dels màxims referents del paisatgisme al nostre país. La sensació d'equilibri, pau i harmonia que transmeten moltes de les composicions de paisatge d'aquestes muntanyes i valls responen poc o molt a la manera de veure i pintar que es transmet durant la segona meitat del segle XIX i que es fonamenta sobre una determinada manera d'entendre la tradició, la pàtria i la fe.

Aquesta particular manera de plasmar l'essència de les coses també comporta la progressiva acceptació del principi de verisme en la representació que mena a abandonar el taller per enfrontar-se directament amb l'experiència de la natura. Aquest sortir fora possibilita la descoberta dels paisatges d'aquestes muntanyes.

Figura 6.1. Quadre de Pere Borrell titulat «Cerdanya des de l'ermita de Bell-lloc» de 1879. Font: emili&photographer

6.1.- Pintura: del paisatgisme pictòric al neorealisme i l'impressionisme

Són pocs els pintors de reconegut renom que van triar els Pirineus com a tema de les seves composicions de paisatge. I és que els pintors lleidatans —aquells que podien apropar-se més fàcilment a aquest paratge— van haver de formar-se i treballar lluny de les seves poblacions d'origen per tal d'assolir un cert reconeixement artístic. De fet, la tradició paisatgística del Museu d'Art Jaume Morera de Lleida, que custodia unes col·leccions artístiques d'àmbit provincial, s'omple de paisatges de Madrid i fins i tot d'Holanda, a causa fonamentalment del treball de Jaume Morera i de les obres d'alguns dels més destacats dels seus companys, paisatgistes de l'Estat Espanyol. I en el cas d'aquells altres que optaren per la seva projecció a la ciutat comtal pocs pogueren sostrair-se a les tendències vinculades al mediterranisme, que va impulsar el noucentisme.

De tota manera, la pintura de paisatge ocupa un lloc central en la producció dels artistes locals pirinencs, i els temes de l'alta muntanya lleidatana van assolir cada vegada més presència. Al llarg de les primeres dècades del segle XX, assentada la pràctica dels paisatgisme pictòric i incrementat el nombre dels seus practicants, comencaren a aparèixer els primers conreadors d'aquest gènere que cercava llocs de natura i obra humana en harmonia. La vall de Boí es presentava com un dels escenaris preferits on peregrinaren un bon nombre de pintors. D'entre ells destaca Enric Porta Mestre (La Pobla de Segur, 1901-1993) que copsà en els seus quadres, de fidelitat realista, les transparents aigües de les riberes dels rius, els petits pobles de Boí, Taüll i els cims nevats. Format a Barcelona i a París, on va residir durant deu anys, des del 1932 va fixar la seva residència definitiva a La Pobla de Segur i des d'aleshores es dedicà abastament a la representació dels indrets de les comarques del voltant, des de les muntanyes de Sant Aventí, els rocs de Queralt i de Gelat, les muntanyes de Sant Corneli, els cingles de Pessonada, les terres de Santa Magdalena, de Toralla i de Serradell, de Camporan, dels Segalins de Carreu, de Montesquiú i de Galliner, amb la vista del llac de Sant Antoni, fins a reflectir en les seves obres les transparents aigües de les riberes del riu, els petits poblets de Senterada, Boí i Escaló, els camps florits i els grans cims nevats, tot amarat d'una natura exuberant. Altres deixebles de l'escola que es creà a la Pobla de Segur seguiren l'estela del mestre i amb algunes variacions en la tècnica repetiren aquests fons escènics de gran plasticitat i exuberància.

De la feliç coincidència parisenca amb un altre pintor, el colorista Miquel Villà (Barcelona, 1901 – El Masnou, 1988), va néixer una perdurable amistat que duria al pintor Villà a visitar freqüentment La Pobla de Segur i algunes de les seves pintures més significatives prenen com a motiu paisatges d'aquella zona, on passà llargues temporades des de 1934. No obstant això, l'obra de Villà estava més orientada a una interpretació fortament cromàtica dels motius representats, responent a la conformació d'un estil personal molt marcat, emparentat amb l'expressionisme, lluny de la representació fidel dels elements exteriors.

La coincidència d'aquests dos artistes de tanta consideració, però, va donar peu a què al seu voltant s'hi produís una certa activitat pictòrica per part d'artistes locals, entre els quals es pot citar a Àngel

Boixareu, Daniel Ramoneda, Joan Durany, Jordi Pons, Julieta Gasset, Francesc Fontelles, Jaume Martínez, Esteve Deulofeu, i alguns altres pintors que, com Ernest Ibàñez Neach o Víctor Pérez Pallarès, procedien de la plana.

Figura 6.2. Pintura d'Enric Porta Mestre, a les proximitats de la Pobla de Segur

D'entre tots ells destaca Josep Subirà Pubill (La Pobla de Segur, 1921-1999), el tercer membre de la triada més representativa de l'art de les comarques del Pallars, juntament amb Porta i Villà. Començà a pintar al costat d'aquests dos pintors i més tard perfeccionà els seus coneixements a l'Escola Llotja de Barcelona. Acabada la Guerra Civil, es dedicà prop d'una dècada a la pintura mural de temàtica religiosa, per contribuir així a la reconstrucció d'algunes de les esglésies destruïdes, com la de Cabdella, Ribera de Cardós, Tremp, Sort i la Pobla de Segur. A partir de l'any 1953 es dedicà decididament a la pintura de paisatge. Subirà es va inspirar amb els impressionants paisatges de Collegats, tot aprofitant el contrast cromàtic que ofereixen els conglomerats vermells dels Rocs de Queralt i del mateix engorjat, amb la vegetació de ribera, l'aigua del riu i les calcàries del barranc de l'Infern o de la Geganta Adormida. Moltes d'aquestes pintures coloristes reproduïen paisatges producte de les forces de la natura, però el pintor també cercà la mà afaïçonadora de l'home en els paisatges de Gerri de la Sal, amb el monestir de Santa

Maria, o les salines al peu del poble i vora la Noguera Pallaresa. La Vall d'Espot, el Llac de Sant Antoni, la Roca Santa, Els Encantats, el Pont de Pallers, les Agulles d'Amitges, Claverol, Serradell, Talarn, Bretui, Erinyà, el Port de la Bonaigua, Vilac, Gausach, Aubert, la Vall d'Urno o Bagargue, foren altres dels escenaris pirinencs representats en la seva extensa obra.

Figura 6.3. Peramea, el poble més fotogràfic del Pla de Corts, pintat pel paisatgista Josep Subirà

Una de les constants a la seva obra, igual que en el cas d'Enric Porta Mestre, és la recerca de paisatges majestuosos. L'obra de Subirà s'allunya molt poc dels seus plantejaments inicials, com assenyala Enric Porta quan comentà que les seves obres tenen una mateixa concepció, estan ben resoltes i sàviament compostes. La fidelitat als temes pirinencs capten les més variades gammes de verds i daurats segons l'època que reflecteixen, fet que constitueix una de les seves característiques més destacades.

Un altre fet a destacar en quant a l'interès generat pels paisatges dels Pirineus, sobretot en relació amb artistes forans, el va proporcionar les diferents edicions del Premi de pintura Medalla Morera, convocat

inicialment pel Cercle de Belles Arts de Lleida i posteriorment per l'Ajuntament i la Diputació de Lleida. Aquest premi tenia per objectiu premiar el millor quadre de paisatge referent a les comarques lleidatanes per així donar a conèixer les belleses naturals a través de l'obra dels artistes locals. En l'orientació paisatgista, a més d'altres consideracions d'ordre polític, confluint la voluntat de potenciar el redescobriments del paisatge local a través de la exaltació dels seus valors pictòrics; cosa que harmonitzava perfectament amb l'esperit que presidia la política cultural oficial, esmerçada en la promoció de les manifestacions culturals i artístiques autòctones com a focus d'atracció fonamentalment turístics.

La tercera edició, l'any 1952, va ser guanyada pel Pintor Enric Porta Mestre amb l'obra *Paisaje de Otoño* (Pallars). En l'edició de l'any 1955 l'obra guardonada amb la Medalla Morera fou la de l'artista barceloní Rafael Llimona i Benet titulada *Paisaje*, que representava la muntanya lleidatana i que ja traspuava, a diferència de la pintura de Porta, un agosarament més gran en l'ús de la paleta cromàtica a la recerca d'una atmosfera més propera a l'expressió de la interioritat de l'artista. L'any 1960 se celebrà la VI edició del Premi, altre cop sota el patronatge de les corporacions locals, resultant guardonada l'obra *Valle de Arán* de l'artista barcelonina Núria Llimona i Raymat, i amb l'accèssit creat en aquesta edició el quadre *El pantano* de l'artista també barceloní Ignasi Mundó i Marçet. L'obra de la pintora, a partir de la simplificació de les formes i d'un intens cromatisme contribueix a aquesta mirada innocent i bucòlica del paisatge, centrat en la visió d'un petit poblet i dels seus camps de conreus davant d'un fons conformat pels cims de la serralada.

Uns paisatges, doncs, descrits encara amb una visió innocent i pintoresca, tot i que condicionada per l'evolució —encara que tímida— del llenguatge pictòric. Cal no oblidar que bona part dels pintors del moment estaven abocats ja en aquella època al fragor de la batalla entre figuració i abstracció, decantant-se progressivament el seu resultat, si més no al nivell del desitjat reconeixement artístic, per aquest segon.

La pintura del Pirineu no ha estat tan prolífica com l'escriptura, però així i tot es poden assenyalar alguns artistes reconeguts que dedicaren part de la seva obra a reflectir la muntanya en el seu llenç, com Pere Màrtir Arraut (1848), Pere Viver (1837-1917), Isidre Nonell (1872-1911), Ricard Canals (1876-1931) i Pere Borrell del Caso (1835-1910), entre d'altres.

Alguns paisatges de l'Alt Pirineu i l'Aran han atret especialment als pintors neorealistes i impressionistes. És el cas d'era Baisha Val d'Aran o la Nauta Val d'Aran, on molts artistes pretenien copsar l'exuberància de la natura i els canvis estacionals. Autors com Joan Rabadà, el 1877, o, més recentment, Josep Marfà o Isidre Cistaré s'inspiren en els pobles d'aquesta part de la vall, envoltats d'esponerosa vegetació, per representar obres amb una gran càrrega impressionista. Són escenaris que també han estat cercats per gran nombre de pintors de l'escola olotina, degut a aquesta bona combinació d'elements que humanitzen el paisatge amb la plasticitat dels boscos i cims aranesos, acompanyats d'una llum excepcional i canviant en totes les estacions.

Figura 6.4. Una representació d'un indret d'era Baisha Val d'Aran en una pintura de Josep Marfà

Un altre exemple el constitueixen els olis de Jaume Bassa Ribera (1900-1961), que van ser fruit de la inspiració sorgida de la contemplació dels paisatges mediterranis i de contrastats d'Organyà, utilitzant colors entre els bruns, grocs i rogencs de la terra amb els verds lluent dels sembrats i els més apagats de les oliveres.

Per últim, la Cerdanya també ha estat font d'inspiració permanent des que l'accés amb tren va permetre l'arribada dels artistes plàstics, especialment els paisatgistes del XIX i XX. Cal fer un esment especial a l'escola que va crear Pere Borrell del Caso (Puigcerdà 1835-1910), patriarca de la pintura realista catalana i impulsor d'una fornada de deixebles paisatgistes romàntics, però també amb la saga familiar del fill, Juli Borrell i Pla, i nét, Pere Borrell Beltran.

Més actualment, des de 1996, el Centre d'Art i Natura de Farrera ha exercit un important paper d'atracció d'artistes plàstics cap a aquestes valls. Les estades que aquests efectuen al llarg de l'any serveixen per donar un espai d'inspiració i tranquil·litat en un entorn paisatgístic molt suggeridor. Són moltes les obres pictòriques i escultòriques que s'han realitzat durant aquests anys prenent com a referents principals els elements propers de la coma de Burg, però també de tot el territori que s'estén entre Sort i el port de la Bonaigua. Hi ha una enorme varietat en les composicions artístiques produïdes durant el període de residència dels artistes al centre.

Alguns dels artistes que fan estades a Farrera són escultors. En aquest gènere destaca especialment l'obra escultòrica de Guillem Molinàs, que passa llargues temporades a Bossòst i que s'ha inspirat en la cultura i les tradicions araneses fortament entroncades amb el paisatge. Destaquen les seves obres *Eth Sanglièr Major*, a Salardú, i *Eth Taro*, a Arties; precisament aquesta darrera és una escultura que, mirada des del nord, s'integra en un paisatge presidit pel magnífic fons escènic que ofereix el cim del Montardo i l'entrada de la vall de Valarties.

Figura 6.5. Pintura de Clare Langan, del Centre d'Art i Natura de Farrera

6.2.- Fotografia: de l'excursionisme a la imatge turística

Seria la fotografia la que rescabales el paisatgisme, ara però sota pressupòsits nous, més atents a un realisme cru, que posava de relleu les contradiccions del desenvolupament en la conformació del paisatge i la recerca d'aspectes inèdits propers a preocupacions gairebé etnogràfiques, però que no abandonava el sentit admiratiu per una natura tan exuberant com la pirinenca.

En la representació gràfica d'aquests paisatges, no s'ha d'oblidar l'important paper que ha jugat la fotografia com a vector de difusió dels valors estètics. Diversos autors i arxius recullen un bon nombre de fotografies històriques d'aquests paisatges. L'arxiu fotogràfic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, l'arxiu Mas i l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya, entre d'altres, contenen, per exemple, la memòria gràfica de paisatges com els Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici, especialment al llarg del segle XX.

No es tracta d'una fotografia amb vocació artística, sinó que pretén reflectir fidelment la naturalesa superba d'aquestes muntanyes, els costums del món rural i les primeres gestes muntanyenques. El resultat observat amb els ulls d'avui és d'una plasticitat i dramatisme de difícil comparació (són especialment punyents els reportatges paisatgístic-etnogràfics que es poden trobar a l'arxiu Mas, com el cas de la família terrissaire de Xerallo).

Figura 6.6. Fotografia del 1934 d'uns excursionistes pescant a l'estany de Sant Maurici amb els Encantats al fons. Autor: Eliodor Orfila Castells. Font: Arxiu fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya

No és fins al 1968, amb l'obra de Josep Vallverdú *La Ribagorça / La Vall d'Aran / El Pallars Sobirà / El Pallars Jussà* dins la col·lecció «Catalunya Visió», acompanyada del magnífic treball fotogràfic de Ton Sirera, que s'inicià una nova etapa en la presentació de la imatge pirinenca. La combinació de la fotografia aèria obliqua, els escenaris paisatgístics i els detalls d'imatges gairebé surrealistes va presentar una visió nova d'aquest paisatge d'alta muntanya i també de moltes altres contrades del Pirineu. És en aquests que es començà a utilitzar la fotografia com a eina immillorable per presentar les magnificències del paisatge de l'Alt Pirineu i l'Aran, tant des dels organismes oficials com des de les pioneres indústries turístiques.

Potser les lletres escrites per Josep Vallverdú al 1968, que acompanyen el magnífic treball fotogràfic de Ton Sirera, ajudin a descriure la consideració i les impressions que generaven aquests indrets en bona part de la gent que els visitava:

«Unes comarques belles com no hi ha al Pirineu, amb una bellesa molt pròpia, grisa, verda, colossal, feta d'aigua, de pins negres, d'avets i de carrasca, de poblets enfonsats a les valls, de tanques de fusta blanca que delimiten prats, d'openfield i de bordes, de pissarra i toc de missa, de campanar romànic i engorjat, de rierol cristal·lí i salts d'aigua, de pernil mal tallat i formatge pudent, de llet espessa i de carreta de bous, de cavalls en llibertat i quilovats, de geleres i degotalls, de pistes de neu i edelweiss, de ventades i pantans, pastors de mirada perduda i traficants en jeep, de fustaires i ramblers, de dones humils i xicots emigrants, de francesos pescadors de truita i hostals d'alta muntanya, de telecadires i centrals elèctriques, cooperatives lleteres i carn magra de porc.» (Vallverdú, 1968: p. 7)

Aquesta descripció trobava, com ja s'ha dit, plena continuïtat visual en els negatius de Ton Sirera, que retratava no només aquells indrets emblemàtics del paisatge pirinenc —la seva natura, els seus pobles, els seus prats, els seus monuments romànics, els cims i els pantans— sinó que també hi trobaven lloc les escenes costumistes dels seus habitants i el contrast entre una societat rural singular i el desenvolupament econòmic que s'acostava. A Sirera també es deuen les primeres fotografies aèries de bona part d'aquests paisatges, que ell va saber convertir en molts casos, gràcies al seu tractament, en obres fotogràfiques en sintonia perfecta amb l'abstracció pictòrica de caràcter informatiu.

En Sirera, però, encara hi ha aquesta estima heretada per la natura agresta. En un dels seus films *Història d'una gota d'aigua o El balcó* es pot resseguir el trajecte d'una gota d'aigua des del moment en que inicia el seu viatge des dels cims de les muntanyes fins a arribar a la ciutat de la plana, un trajecte a través del qual contraposa els valors purs de la natura als sistemes de canalització que es veu obligada a travessar com a testimoni de la conquesta de l'espai per l'home.

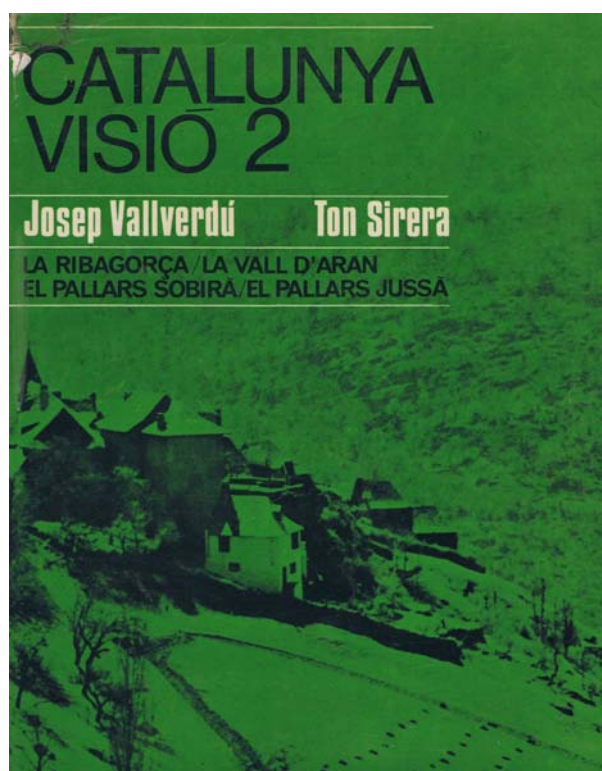

Figura 6.7. Portada d'un dels volums de «Catalunya Visió»

La postal com a mitjà per donar a conèixer el paisatge de l'Alt Pirineu i l'Aran ha estat un fet recurrent fins ben entrats els anys noranta. També d'aquestes dècades són els treballs de Francesc Mur, molt més encarats a la visió més prosaica de la muntanya a través de treballs per encàrrec, però també per la inquietud personal de recollir els grans canvis que està experimentant el paisatge pirinenc en els darrers anys, tal i com es pot observar en el seu magnífic fons de contactes fotogràfics i imatge digital. Són ben conegudes les seves fotografies de catàlegs turístics com els de la revista de la Diputació de Lleida (*Ara Lleida*), que utilitza aquest mitjà per donar a conèixer aquests paisatges a fi de fomentar l'afluència turística al Pirineu.

Més recentment, els fotoreportatges han aparegut en profusió de llibres que recullen en imatges els valors paisatgístics d'aquest territori. Oriol Alamany és un dels exponents d'aquest corrent que combina els viatges, la natura i el paisatge, essent-ne un molt bon exemple el seu llibre *Aigüestortes: una mirada al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici* (Alamany, 2001). Rafael López-Monné és un altre dels noms actuals destacats, amb diversos exemplars de la col·lecció «De Ferradura».

Finalment, no cal oblidar tampoc aquells paisatges, amb un fort component emblemàtic que, com el Cadí, han estat utilitzats per donar a conèixer la imatge de marca del turisme a Catalunya, per a la confecció d'espots televisius i com a escenari de pel·lícules, com *Solitud*, basada en l'obra de Víctor Català (1975).

Figura 6.8. Portada d'un número de la revista Ara Lleida

6.3.- Literatura: les descripcions dels primers viatgers

Els relats de viatges han jugat un paper cabdal en la descoberta de l'Alt Pirineu i l'Aran. No han estat pocs els autors i aventurers que s'han fixat en el paisatge, la gent i l'encant de la zona pirinenca. A finals del segle XVIII, nombrosos caminants, aventurers i excursionistes, amb una mirada geogràfica que combina les descripcions naturalistes amb les etnogràfiques, van donar a conèixer a les elits burgeses i intel·lectuals de les ciutats la majestuositat del paisatge pirinenc i les especificitats dels seus usos i costums.

Un dels primers autors a reflectir-la en els seus escrits va ser Francisco de Zamora (1757-1812), que ens va deixar nombrosos diaris manuscrits que narren els seus viatges, amb acurades descripcions del paisatge pirinenc. Pascual Madoz és un altre dels autors destacats, gran coneixedor del Pirineu gràcies a les destinacions administratives que va ocupar durant la seva carrera política, va elaborar el *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (Madoz, 1845), una obra encara llargament consultada per les seves descripcions acurades del poblament i les restes arqueològiques que faciliten fer un anàlisi de l'evolució històrica d'aquests paisatges.

Els viatgers estrangers també van escriure sobre les virtuts de l'Alt Pirineu i Aran. L'anglesa Lady Chatterton, amb *The Pyrenees, with Excursions into Spain* (1843), és l'autora d'una de les primeres

obres descriptives de literatura de viatges. En la mateixa època, els autors francesos i occitans també van recórrer el territori, donant la seva visió sobre la vida i tradicions i sobre el paisatge de cada racó pirinenc. Autors com Alfred Tonnellé (1831-1858), els seus carnets de viatges es consideren una de les principals obres del pireneisme (Tonnellé, 2000); De Laurière, amb *Promenade archeologique au Val d'Aran* (1886), són dos dels més destacats; o Maurice Gourdon, amb *A travers l'Aran (itinéraires d'un touriste)* (1884).

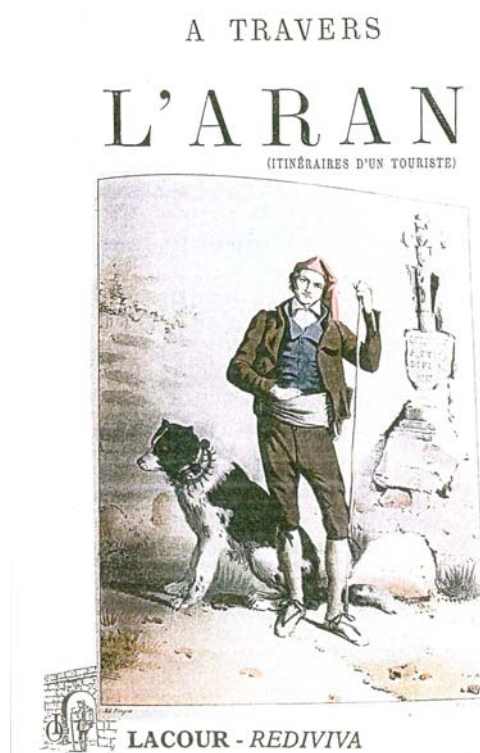

Figura 6.9. Portada del llibre de Maurice Gourdon A través l'Aran

Ja finals del segle XIX, destaca Juli Soler i Santaló, considerat un dels iniciadors de l'excursionisme d'alta muntanya a Catalunya. De ben jove ja es va sentir atret per l'alta muntanya i l'excursionisme esportiu, especialment en sortides per l'Alt Pirineu. Això el portà a recórrer els dos Pallars i la Val d'Aran, que eren els seus llocs predilectes per fer muntanya. També coneixia prou bé els cims més alts i totes les valls aragoneses fins al límit amb Navarra. Va ser un soci molt actiu dins el Centre Excursionista de Catalunya i eren prou concorregudes les conferències que pronunciava al seu local social. Era també un gran fotògraf, especialment per les seves fotografies panoràmiques, d'una qualitat excel·lent per l'època i que han esdevingut un patrimoni d'altíssim valor documental i artístic. Una de les seves obres més destacades és la guia de *La Vall d'Aran* (1906), obra per la qual fou nomenat *hill adoptiu dera Val d'Aran*.

També cal mencionar a Joan Danés, destacat autor del centre excursionista que va contribuir a la descoberta de paratges com Aigüestortes, amb descripcions com la següent de 1930:

«La primera cosa que fereix l'esguard, és veure tots els cims tallats a pic, llur marxapeus mancats de tota vegetació, un espectacle que fòra monòton i depriment si la vintena d'estanys que es formen en la regió no fessin talment com els infants, que fan el mateix que els grans, això és, no reflectessin en llurs aigües i no estafessin les actituds hieràtiques d'unes muntanyes que no tenen altre mèrit que ésser gegantines, a l'estil dels rics per herència, necis i presumits, sense altre mèrit que haver nascut de llurs pares [...].

Aquests camins que per a l'home representen una tara del paisatge, per a la natura no fan més que confirmar el que vol ésser aquest paisatge: un paisatge imponentment salvatge, i, com a tal, imponentment atractiu.» (Danés, 1931: p. 318).

6.3.1- La poesia de Jacint Verdaguer i Antoni Navarro

Pel que fa a la poesia, un dels autors locals més destacats i, fins i tot, batejat com el poeta del Pirineu, és Anton Navarro (1867-1936). Aquest autor ribagorçà, nascut a Vilaller i inspirat per Verdaguer i Maragall, va descriure els paisatges del Pirineu incloent tant aspectes majestuosos com detalls senzills, com es desprèn d'obres com *Pirinenques* (1903), *La Balada de l'Hivern* (1905), *Cançons perdudes* (1912), *Recitacions. Proses rimades* (1914), *De l'infinit poema* (1922), *Roses i estels* (1925) i *Medallons* (1927). Malgrat tot, el seu poema més famós i aclaparador és el «Poema del Ribagorça», on realitzà una descripció poètica dels indrets seguint el curs de la Noguera Ribagorçana, en el que també fa referència a les muntanyes maleïdes, encapçalades pel cim de la Maladeta, on tenen cabuda també els Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici en fragments com aquest:

«Muntanyes maleïdes, plenes d'esglai,
 on les torberes ronquen sens parar mai;
 selves del Beciberri, deserts perduts,
 corpresos de silencis i solituds,
 aligades i feres i viaranys
 per on voguen les fades dels blaus estanys,
 dolces remors d'esquelles, fum dels pletius,
 penyalars on les àligues pengen llurs nius» (Navarro, 1929)

El poeta del poble, Jacint Verdaguer, també va retratar profundament el paisatge d'aquestes valls en les seves obres. L'obra verdagueriana ha estat clau per configurar el concepte de paisatge pirinenc que després prendrien amplis sectors populars de la societat urbana catalana. El vessant excursionista de l'autor no només va catalitzar l'expansió d'aquest esport sinó que la va dotar d'un aire pseudocientífic que cercava els orígens antropològics i culturals del poble català, associant-lo a un paisatge que fins llavors no s'havia observat mai com a entitat unificada: el Pirineu. Cada vall només coneixia el seu territori i sovint el desconeixement de l'alta muntanya pels autòctons era absolut.

Arran d'aquest viatge i de l'ascens a la Pica d'Estats per part de l'escriptor, va augmentar de forma important la mitologia entorn a aquesta, fins llavors força oblidada entre els altres cims pallaresos. Posteriorment, el món excursionista faria seva aquesta ensenya per incloure-la en l'imaginari del paisatge romàntic i nacionalista català.

Però Verdaguer també va descriure amb vivesa de detalls molts altres racons del seu viatge al Pallars. Va realitzar dos viatges al Pirineu durant els estius de 1882 i de 1883 dels quals va fer una descripció detallada dels llocs per on passà en les anotacions de les llibretes de viatge. La compilació d'aquestes notes, feta per Josep Maria de Casacuberta al seu estudi *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques* (1953), deixa descripcions com aquesta:

«Volant als cingles de Montsent, li ensenya
Les cascades bellíssimes de Gerri,
i en Cabdella, en Espot i Bissiberri
constel·lacions d'estanys d'atzur i verd:
les tres valls de Pallars, que la calitja
de boirina amb son ròssec emmantella,
li semblen solcs que gegantina rella
a les tres branques del Noguera ha obert.

Li fa veure Boí, eixa flor que es bada
D'un caos de granit en les entranyes,
I d'aqueix bosc de puigs, ombres estranyes,
la Roca del dos Homes Encantats;
i, dant més brida a les esquerdes daines,
al cim de Neto maleït s'enfila,
com qui, vistos los baixos de la vila,
vol veure-la millor des dels terrats.»
(Verdaguer, 2003 [1886]: p. 277-278)

Una de les obres més destacables de Verdaguer és *Canigó*, un poema èpic de 1886 que constitueix un dels poemes clau de la Renaixença catalana. Aquest poema, que és un llibre, conté una descripció geogràfica dels Pirineus catalans que es desenvolupa a través de la figura mítica del Comte Tallaferro, un valent i ferotge lluitador contra els sarraïns. El mite està basat en el personatge històric Bernat Tallaferro. L'obra es divideix en cants que parlen de diferents parts del Pirineu. Jacint Verdaguer va trobar inspiració en els immensos prats de Beret l'estiu de 1882 i llegà el Cant VII de *Canigó* a aquest paisatge:

«Noguera i Garona
De Beret l'immensa plana
Té la forma de bressol,

té muntanyes per barana
on com mare aguaita el sol.
Té per alta capçalera
la muntanya de Crabera,
la geganta cordillera
per bressar sos fills al vol.

La Noguera i lo Garona
són los fills que Déu li dóna,
que ja al nàixer s'empaitaren,
corregueren i saltaren,
com dos nins juguinejant.
Noguera per Alós
tot joguinós,
Garona per Aran
tot rondinant.»
(Verdaguer, 2003 [1886])

Figura 6.10. La poesia de Verdaguer és omnipresent al Pirineu i a Josa de Cadí una placa commemora la ressenya que el poeta dedicà al Cadinell en el Cant IV de l'epopeia *Canigó*

6.3.2.- Les arrels literàries occitanes

La proximitat fronterera amb Occitània i la influència cultural a la Vall d'Aran han fet que en aquest territori siguin nombrosos els autors que utilitzen l'aranès com a llengua literària. Un dels més destacats i estimats a la zona és Mossèn Josep Condó Sambeat (1876-1919) que va escriure diferents obres, destacant *Era Isla des Diamants*, novel·la en la que retratava la bellesa de la vall, utilitzant la seva pròpia llengua, l'aranès, sense oblidar molts altres poemes que reflecteixen el caràcter del paisatge:

«Ei era Val d'Aran era ribèra
mès polida de tot eth Pirenèu
Quan se met era pella naua e bèra
non i a arren tan polit dejós deth cèu.»
(Condó, 1981)

(És la Val d'Aran la ribera
més formosa de tot el Pirineu
Quan es posa el vestit nou i bell
no hi ha res tan bonic sota el cel).

La llengua aranesa i l'origen cultural occità són valors de la zona d'important rellevància que des de temps històrics també han estat presents en la literatura. De fet el 1904 Frederic Mistral fou guardonat amb el premi Nobel de literatura per un obra escrita en occità, *Mirèio*. Altres autors locals en aquesta llengua són Mossen Nart, Joan Benosa, Francesc Boya, Pilar Busquets, Antoni Escala, Pepita Caubet o Manuela Ané, entre altres.

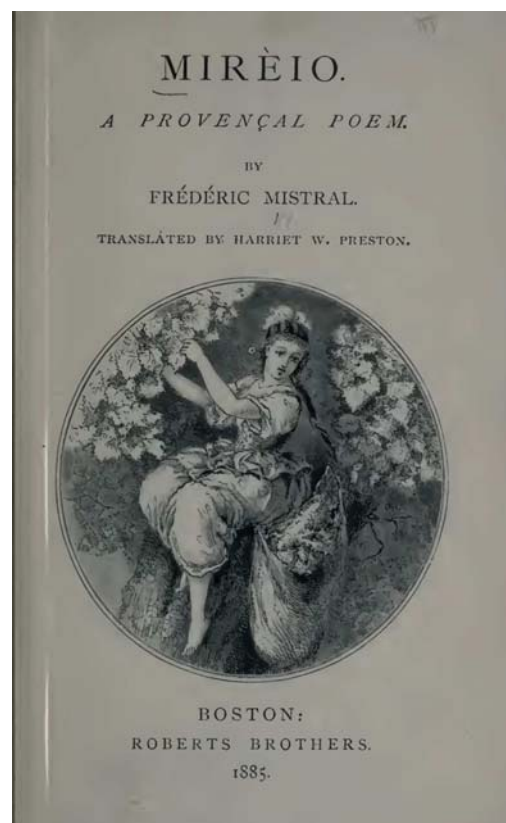

Figura 6.11. Portada del poema de Frederic Mistral titulat *Mirèio* i traduït a l'anglès

L'himne mateix de la Val d'Aran és un cant al paisatge, convertint-se aquest en un element indissociable de l'identitat geogràfica i cultural dels aranesos:

«Aqeres montanhes
que tant nautes son,
m'empèishen de véder
mèns amors a o son.

Nautes se son nautes
ja s'abaisharàn
es mies amoretes
que s'aproparàn.

Montanhes araneses
a on es pastors
es hònts regalades
tròben, e jordons.

Se cantes perquè cantes
cantes pas per jo
cantes per ma hilha
que non ei près de jo

Montanhes coronades
tot er an de nhèu,
tan nautes e bères
que vos pune eth cèu.

Montanhes araneses
pientades de rius,
de totes grandeses
vos adorne Diu.

Nòsti amors veiguéretz
com rosèr florir,
volem com es pares,
guardant-vos morir.»

6.3.3.- Literatura Contemporània inspirada en el paisatge

El paisatge pirinenc ha donat peu a que la cultura popular donés sortida a tot un seguit de rondalles i llegendes tradicionals, transmises de pares a fills, que han estat recollides per autors contemporanis, com Pep Coll al seu llibre *Viatge al Pirineu fantàstic* (2006) i que han estat font d'inspiració per diversos itineraris de descoberta del paisatge, com la ruta dels manairons. Un altre escriptor de referència per entendre l'imaginari i la cultura pirinenca és Joan Obiols (Peramola, 1952), autor d'una abundant producció literària en la recerca de la identitat dels homes i dones del Pirineu que ha deixat magnífiques descripcions de paisatges reals i humans en obres com *Esvorancs, fets i llegendes de la muntanya* (1987), *Marrades. Màgia i realitat a la muntanya* (1989), *El desert verd. Imatges de la muntanya* (2000) i *L'infern dolç* (2003).

Però, a banda de la literatura popular, molts autors contemporanis han triat els paisatges de l'Alt Pirineu i Aran com a escenari de les seves obres. Almudena Grandes, per exemple, al seu llibre *Inés y la Alegría* (2010), explica l'intent d'invasió de la Val d'Aran per part dels maquis; Josep Maria Espinàs descriu la bellesa i majestuositat pirinenca a *Viatge al Pirineu de Lleida* (1956), viatge que feu en companyia de Camilo José Cela que, uns anys més tard, el 1965, publicaria la seva versió castellana del periple en qüestió, l'obra *Viaje al Pirineo de Lérida: Notas de un paseo a pie por el Pallars Sobirà, el Valle de Arán y el condado de Ribagorza*. Ambdues són unes obres considerades iniciàtiques i pioneres de la literatura turística a l'Estat amb rerefons paisatgístic de primer ordre.

Alguns paisatges han vist com molts autors s'han inspirat o han escrit sobre ells. A la unitat de paisatge de la Plana de Urgellet, per exemple, un dels més importants és Josep Albanell que utilitzà la bellesa d'aquest paisatge en moltes de les seves obres, d'entre les quals cal anomenar *El barcelonista* (1990), *Fantasies auxiliars administratives* (1993), *Els ulls de la nit* (1989) i *Animal de competició* (1983). Un altre autor a ressenyar és Albert Villaró, que va ser arxiver municipal de la Seu i ha investigat sobre molts aspectes històrics i socioculturals de la zona; d'entre les seves obres es pot trobar *Entre bosc i lo riu hi passava la vida. El temps dels rais* (1991), *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu* (1995) i *La ciutat i el riu. La Seu i el Segre, dels miracles als canals* (1992), entre d'altres.

La literatura referent a l'àmbit de la unitat de paisatge Rodalies d'Oliana queda marcada per les obres de Joan Lluís i Pallarès que, malgrat haver dedicat gran part de la seva obra al Pallars, també dedicà una important producció a l'activitat raiera de la vall de Segre, amb inevitables referències a Oliana i les seves rodalies. Aquest autor va realitzar una important tasca en les seves obres basades en la vida quotidiana, fent referència a oficis ja perduts, com el que exalta al seu cant «Els raiers»:

«Damunt l'aigua viva
 sorteja el rocam,
 i el rai fa sa via,
 seguit del fustam.
 [...]
 Per l'aigua tranquil·la
 lliscaves lluent,
 portant a la vila
 càrrega d'argent.»

Finalment, altres autors més contemporanis, com Josep Espunyes han deixat mostres de poesia inspirada en l'entorn, com *Notes mínimes d'un paisatge, Alt Urgell, plany i passió* i novel·les com *Hora foscant a la ribera*, així com també escrits de recerca com *Trabucs i pedrenyals: aproximació al bandolerisme de l'Alt Urgell* i *Segrada: motarrots i llegendes de l'Alt Urgell*.